

1.01

UDK: 930:316.728(497.4)"1945/1991"

Prejeto 16. 12. 2014

Jelka Piškurić*

Metodološki izzivi uporabe ustnih virov pri preučevanju vsakdanjega življenja v socializmu¹

IZVLEČEK

Prispevek obravnava metodološka vprašanja, s katerimi se je avtorica srečala pri snemanju in analizi pričevanj za raziskavo o vsakdanjem življenju v socializmu. Prvi del prispevka je namenjen vprašanjem glede izbire raziskovalne metode in snemanja pričevanj. Avtorica pri tem opiše, kakšne so bile njene izkušnje s terenskim delom, kako se je oblikoval odnos med njo in pričevalci ter kako so različni dejavniki vplivali na dinamiko pričevanja. Drugi del prispevka se ukvarja s tistimi vprašanji, ki se nanašajo na vsebinsko analizo, pri čemer se avtorica sprašuje, kakšna je pravzaprav podoba preteklosti, ki izhaja iz pričevanj. Vidimo lahko, da so spomini in razmišljanje o preteklosti refleksija na osnovi individualnih izkušenj, hkrati pa so močno odvisni tudi od trenutne vpetosti pričevalca v okolje in prostor. Iz zbranih pričevanj vidimo, v kakšni meri so na naracije vplivali okolje, iz katerega pričevalci izhajajo, družinske zgodovinske izkušnje, čas gospodarske krize in družbenega nezadovoljstva, v katerem so posnetki nastali, ali vpetost v širši družbeni okvir, kjer imajo pomembno vlogo tudi različni javni diskurzi. Raznoliki pogledi na preteklost, ki so nastali zaradi teh dejavnikov, so pomembno gradivo za razumevanje družbenih procesov v socializmu in postsocializmu, pri tem pa je nujna njihova znanstvena obdelava.

* Univ. dipl. zgodovinarica, asistentka, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI-1000 Ljubljana; jelka.piskuric@scnr.si

¹ V prispevku uporabljam besedo socializem za celotno obdobje od maja 1945 do prvih demokratičnih volitev aprila 1990 oziroma osamosvojitve Slovenije leta 1991. Zavedam se, da se s poimenovanjem lahko izgubi večplastnost podobe obravnavanega časa in prostora. Oblast je bila tako rekoč v celotnem obdobju, torej do prvih demokratičnih volitev, v rokah komunistične partije oziroma zveze komunistov, termin socializem za državno ureditev pa je bil v uporabi ves čas. Medtem ko so na primer v Sovjetski zvezi socializem pojmovali kot predstopnjo komunizma, so v Jugoslaviji z njim poudarjali svojo, drugačno, samoupravno pot. Razumeti moramo tudi, da so imele države vzhodnega bloka v tem času različne izkušnje, s čimer so povezane prav tako različne interpretacije in konceptualizacije obdobja, ki so se razvijale od devetdesetih let naprej. Razumevanje besed socializem in komunizem se v posameznih diskurzih in kulturah razlikuje, lahko tudi rečemo, da imata obe besedi svoj kulturni ali celo ideološki naboj, kar zanimivo prikaže Maciej Czerwiński, ki na primeru Poljske in Hrvaške problematizira uporabo besed komunist oziroma postkomunist. Avtor primerja dve različni zgodovinski izkušnji in uporabo kulturnih kod oziroma diskurzov v teh dveh okoljih. Čeprav ima Hrvaška drugačno izkušnjo druge svetovne vojne, nam skupni jugoslovanski okvir nudi podobno izkušnjo, zato je primer zelo zanimiv tudi za Slovenijo. Gl. Maciej Czerwiński: Breme (post)komunizma. Hrvatski i poljski kulturni kodevi. V: Komparativni postsocializam. Slavenska izkustva. Zagreb 2013 (dalje Czerwiński, Breme (post)komunizma), str. 47-80.

Ključne besede: Slovenija, socializem, postsocializem, vsakdanje življenje, metodologija, spominjanje, ustni viri, pričevanja

ABSTRACT

METHODOLOGICAL CHALLENGES OF IMPLEMENTING ORAL SOURCES IN THE RESEARCH OF EVERYDAY LIFE IN SOCIALISM

In the following contribution the author focuses on the methodological questions she dealt with during the recording and analysis of testimonies for the purpose of researching everyday life in socialism. The first part of the contribution is dedicated to questions related to the selection of the research method and the recording of testimonies. The author describes her fieldwork experience, the way of relating to the witnesses, and how different factors impacted the dynamics of the testimonies. In the second part of the contribution she focuses on the issues involved in the content analysis and wonders about the actual image of the past based on testimonies. It is evident that memories and deliberations on the past reflect individual experiences and simultaneously also strongly depend on the momentary involvement of witnesses in the environment and space. The collected testimonies reveal to what degree these narrations were impacted by the original environment of the witnesses, historical experience of their families, the period of the economic crisis and social discontent during which the recordings were made, or integration into the wider social context where different public discourses play an important role as well. The diverse outlooks on the past formed under the influence of these factors represent important material for understanding the social processes in socialism and post-socialism. However, a scientific analysis of these outlooks is required.

Keywords: Slovenia, socialism, post-socialism, everyday life, methodology, recollection, testimonies, oral sources

Ustni viri pridobivajo na veljavi tudi v slovenskem zgodovinopisju, medtem ko so v svetovnem merilu že dolgo uveljavljeni, zato nam ne manjka razmislekov o njihovi uporabi. V pričujočem prispevku bom skušala predstaviti nekaj specifičnih metodoloških izzivov, s katerimi sem se srečala ob raziskavi o vsakdanjem življenju v socializmu.² Osnovni namen raziskave je drugačen pogled na vsakdanje življenje v socializmu, kot ga lahko dobimo z razčlenbo političnih in ekonomskih procesov, pogled s stališča človeka, državljana, ki je živel v tem obdobju, in ki se je soočal po eni strani z izzivi, ki so bili skupni vsem ljudem, po drugi strani pa tudi s takimi, ki so bili značilni za izbrani čas in prostor. Moje zanimanje ni usmerjeno samo v osnovne podatke o vsakdanjem življenju, kot na primer, kaj so si ljudje lahko privoščili ali

² Raziskavo z naslovom *Vsakdanje življenje v socialistični republiki Sloveniji: Ljubljana in njeno ruralno zaledje* opravljam v okviru doktorskega študija na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

kakšne so bile njihove omejitve, kakšne so bile pozitivne ali negativne plati življenja v socializmu. Zanima me predvsem, kako je politični sistem vplival na vsakdanje življenje ljudi; kakšne so bile motivacije in strategije, ki so jih posamezniki sprejeli za življenje in za izboljšanje življenjskih pogojev, ter ali so bile povezane s politiko, enopartijskim sistemom, njegovo ideologijo, pravili in omejitvami; kakšne strukture so obstajale mimo politike, na primer družinske ali družbene povezave, ki so pomembno vplivale na življenje ljudi in njihove odločitve; koliko so se posamezniki identificirali z določenimi socialističnimi vrednotami, oziroma, koliko so le-te nasprotovale njihovem vrednostnemu sistemu; ne nazadnje pa tudi to, kako življenje v postsocialistični družbi vpliva na spomine na življenje v socializmu. Tudi zato sem izbrala ustne vire kot poglavitni vir za raziskavo, saj nudijo več možnosti za pridobitev takih informacij.

Ustni viri imajo seveda svoje značilnosti oziroma posebnosti. Kot so pokazali že mnogi avtorji, ki se ukvarjajo z ustno zgodovino ali procesom spominjanja, spomin ni odvisen samo od lastnega izkustva, ampak se skozi čas oblikuje in preoblikuje v interakciji z mnogimi drugimi dejavniki.³ Tukaj se bom posvetila tistim dejavnikom, ki vplivajo na spominjanje, ki sem jih identificirala kot pomembne za razumevanje raziskovanja vsakdanjega življenja v socializmu. Analiza do sedaj zbranih pričevanj je pokazala, da na spomine mojih sogovornikov in na njihovo razmišljanje o življenju v socializmu ni vplivalo samo direktno izkustvo, temveč med drugim tudi okolje, iz katerega izhajajo, zgodovinska izkušnja njihove družine, in seveda obdobje, v katerem so posnetki nastali. Pri tem mislim na obdobje gospodarske stagnacije ter velikega družbenega nezadovoljstva, v katerem sem začela zbirati pričevanja, in ki je zaznamovalo veliko posnetih pričevanj. Toda za začetek se bom posvetila vprašanjem, ki se nanašajo na pridobivanje informacij, torej izbiri metode in snemanju pričevanj.

Snemanje pričevanj

Konec leta 2012 sem začela snemati pričevanja posameznikov, ki so živeli v obdobju socializma in se ga dobro spominjajo. Za raziskovalno področje sem izbrala Ljubljano z ruralnim zaledjem, ki se razteza proti jugu in je bilo včasih združeno v občino Ljubljana Vič - Rudnik. Zadnji letnik rojstva, ki je še prišel v poštev za raziskavo, je bil 1973, saj so ti posamezniki ob osamosvojitvi Slovenije dopolnili

³ Vsi se najprej spominjamo kot posamezniki, vendar na nas vplivajo tudi različne skupnosti spominjanja, ki jih povezuje skupen simbolni pomen dogodkov iz preteklosti (od družine do kulturnega okolja, v katerem živimo, ali države). Avtorji uporabljajo različne koncepte za opisovanje teh dveh nivojev, na primer: individualni in kolektivni spomin (Maurice Halbwachs), subjektivnost in intersubjektivnost (Luisa Passerini), komunikativni in kulturni spomin (Jan in Aleida Assmann). Več o tem gl. Todor Kuljić: *Kultura spominjanja. Teoretske razlage uporabe preteklosti*. Ljubljana 2012 (dalje Kuljić, *Kultura spominjanja*). Alessandro Portelli pa se je na primer ukvarjal tudi z različnimi odnosi, ki se prepletajo v pričevanjih in vplivajo na naracijo. Pri tem govori o treh odnosih, odnosom med pričevalcem in tistim, ki sprašuje, odnosom med preteklostjo in sedanjostjo ter odnosom med individualnim in kolektivnim. Gl. Alessandro Portelli: *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories. Form and Meaning in Oral History*. Albany 1991, str. 45-58.

polnoletnost, in sklepala sem, da se še spominjajo življenja v socializmu. Navzdol letnik rojstva ni bil omejen. Pri zasnovi raziskave sem izhajala iz tega, da bodo med prebivalci mesta Ljubljane in prebivalci podeželja vidne razlike v spominih na življenje v socializmu, prav tako pa tudi glede na letnik rojstva oziroma na generacijo, ki ji pričevalci pripadajo, saj so se življenjske razmere v določenih obdobjih močno razlikovale.

Vsaka raziskava se začne z vprašanji, tudi moja, in prav gotovo bi vsaj nekatera od njih lahko služila kot osnova za pogovor s pričevalci. Toda s tem bi jih nehote omejila, zato sem se usmerila širše, v naracijo, kjer pričevalci kronološko ali v sebi lastnem načinu pripovedujejo svojo življenjsko pot od otroštva naprej.⁴ Tak način naracije ni bil izbran z namenom, da bi rekonstruirala posamezne individualne zgodbe. To pravzaprav ni niti mogoče, saj je pri kritičnem ovrednotenju ustnih virov treba upoštevati, da so določeni segmenti življenja namerno izpuščeni, drugi pozabljeni, tretji spremenjeni na osnovi kasnejših izkušenj intervjuvanca.⁵ Moj namen je bil od pričevalcev dobiti čim širše zgodbe o njihovem življenju brez pretiranega vplivanja z moje strani. Pri tem je življenjska zgodba služila kot kontekst za razumevanje tega, zakaj ljudje sami izpostavljajo določene trenutke iz svojega življenja kot ključne oziroma značilne za življenje v socializmu. Pri naracijah, ki sem jih posnela, gre za prepletanje življenjske zgodbe in polstrukturiranega intervjuja. Začela sem z življenjsko zgodbo, ki pa je zaradi tematike, ki me zanima, kasneje prehajala v intervju z vprašanji. Pričevalce sem usmerjala takrat, ko je pogovor zastal, ko so izgubili nit pripovedi o svojem življenju, ali ko so me zanimala tista vprašanja o značilnostih vsakdanjega življenja, ki sem jih navedla že v uvodu.

Težava pri izbrani obliki pričevanj je, da dobimo zelo veliko informacij. Vsa pričevanja sem transkribirala, večinoma je šlo za dobesedni prepis, zaradi lažje berljivosti sem nekoliko popravila le slovnične napake ter narečne ali pogovorne izraze. Dodatno gradivo so predstavljali zapisi v terenskem dnevniku, saj se pričevalci marsikdaj

⁴ Z razvojem ustne zgodovine in refleksijo o njeni metodologiji so se raziskovalci začeli zavedati, da ustni viri ne prikazujejo samo empiričnih podatkov, ampak tudi druge dejavnike, ki so značilni za posameznika in njegovo pozicijo v družbi. Tudi zato se posameznike spodbuja, da podajo povezano zgodbo o sebi. Gl. Lynn Abrams: *Oral History Theory*. London-New York 2010 (dalje Abrams, *Oral History Theory*), str. 34-35. V Sloveniji terminologija ni enotna. V antropologiji in etnologiji, kjer so bile osebne izkušnje posameznikov tako na osnovi intervjuja kot z metodo opazovanja vedno osnova za preiskovanje kultur, govorijo o življenjski zgodbi, ki je usmerjena na pričevalčevo celotno življenjsko pot. Uporabljajo tudi izraze življenjska pripoved, biografija, življenjska zgodovina, osebna pripoved. Gl. Mojca Ramšak: *Portret glasov. Raziskave življenjskih zgodb v etnologiji - na primeru koroških Slovencev*. Ljubljana 2003 (dalje Ramšak, *Portret glasov*), str. 16-17, 31-34. Po drugi strani Jurij Fikfak govori o narativnih intervjujih kot tistih, ki naj bi intervjuvancem omogočali pripoved strukturirati po svojih predstavah. Gl. Jurij Fikfak: *Direktorji med socializmom in kapitalizmom*. V: *Biti direktor v času socializma. Med idejami in praksami*. Ljubljana 2008, str. 13-17. V zgodovinopisju se največkrat uporabljajo termini ustni viri, pričevanje, intervju; v tuji literaturi pa se najbolj uporablja termin naracija (ang. narrative), včasih tudi pričevanje ali enostavno pripoved.

⁵ Prim. Ramšak, *Portret glasov*, str. 60; Alistair Thomson: *Memory and Remembering in Oral History*. V: *The Oxford Handbook of Oral History*. Oxford 2011, str. 82-91; Kuljić, *Kultura spominjanja*, str. 78-88.

razgovorijo šele po koncu snemanja, in to se je izkazal kot uporaben način, da zapišem in ohranim za raziskavo zanimive informacije, ki sem jih dobila v pogovorih po končanem snemanju in ki bi drugače zbledeli v pozabo, prav tako pa mi je omogočil beleženje lastnih vtisov. Zaradi velike količine zbranega gradiva sem se pri analizi odločila za njegovo kodiranje, ki se uporablja v kvalitativni analizi podatkov, kar sicer ni tako značilno za zgodovinopisje, kot je za druge humanistične in družboslovne znanosti, vendar omogoča lažje identificiranje tem, ki so skupne pričevanjem oziroma zanimive za raziskavo. S kodami, ki so običajno besede, besedne zveze ali krajše fraze, označimo dele transkripcij in terenskih zapiskov ter jih s tem pomensko določimo. Na ta način podobno označene segmente lažje prepoznamo in združimo v kategorije, ki služijo za oblikovanje zaključkov.⁶ Pri branju transkripcij sem se odločila za tako imenovano odprto kodiranje; identificirala sem dele besedila, ki so vsebovali za raziskavo pomembne informacije ter jih označila, kode pa sem določala sproti, na osnovi besedila. Zanimali so me na primer različni segmenti vsakdanjega življenja v socializmu in njihove značilnosti: bivanje in stanovanje; moški in ženske ter družina v vsakdanjem življenju; različni življenjski stili, povezani s standardom; druženje in družabnost; zaposlovanje in službeno življenje; angažiranost v javnem življenju. Poleg tega sem želela ugotoviti, ali so ti segmenti vsakdanjega življenja povezani in kako. Kodiranja sem se lotila že pri sondaži, ki sem jo opravila na prvih petnajstih zbranih pričevanjih, kar mi je služilo pri preverjanju zastavljene metodologije: ali dobim relevantne podatke oziroma kategorije glede na namen raziskave ter kako lahko izboljšam metodologijo.

Pot do ljudi in dinamika pričevanj

Od vsega začetka raziskave je bilo eno od vprašanj, s katerim sem se ukvarjala, kako priti do ljudi, ki bi bili pripravljeni sodelovati v raziskavi, in pri tem oblikovati reprezentativen vzorec. Ker vem, da ni lahko deliti svojih življenjskih izkušenj ob vklopljenemu diktafonu, sem hvaležna vsakomur, ki je želel spregovoriti z mano. Za pridobivanje potencialnih kandidatov sem imela dve pglavitni možnosti: da navežem stik z organizacijami, društvi, lokalnimi skupnostmi, jim razložim svoj projekt in jih prosim za sodelovanje, ter da do ljudi pridem preko osebnih stikov, poznanstev ali tretjih oseb. Prva možnost nudi bolj naključen izbor, toda ovira je, da ljudje nimajo zaupanja do tujcev, da jih razne agencije vsakodnevno obremenjujejo z anketami, zato imajo odpor do tega, posledica pa je dejansko manj pričevanj preko te poti. Druga možnost nudi bolj gotovo pot, vendar izbor ni popolnoma naključen. A brez poznanstev in priporočil nikoli ne bi prišla do nekaterih izredno zanimivih ljudi in njihovih zgodb.⁷ Ker je bil moj cilj, da posnamem kar se da raznoliko populacijo pri-

⁶ Janez Vogrinc: Kvalitativno raziskovanje na pedagoškem področju. Ljubljana 2008, str. 58, 61-66. Za konkretni primer kvalitativne analize življenjske zgodbe gl. tudi Ramšak, Portret glasov, str. 58-61.

⁷ Miroslav Vaněk na primer razlaga, kako je bil v projektu snemanja intervjujev za dostop do nekdanjih komunističnih funkcionarjev najpomembnejši profesor, tudi sam nekdanji komunist, ki je

čevalcev ter s tem zagotovim pogled z različnih zornih kotov in primerjavo različnih izkušenj, sem se odločila, da bom uporabila vse možne poti. Pri tem sem pazila, da so pričevalci iz čim bolj različnih starostnih skupin in okolij, s čimer sem želela zadostiti izbranemu vzorcu.

Delo na terenu je pokazalo, koliko na pridobivanje kandidatov ter tudi na dinamiko pričevanja vpliva odnos med mano kot raziskovalko in pričevalcem. Najprej je seveda pomemben osebni vtis, ki ga pustim ob prvem kontaktu, še bolj pa mogoče, kdo sem, to pomeni, kakšna je moja družinska zgodba, ali kje sem zaposlena, in končno tudi namen raziskave, ki je lahko sprožil zanimanje ali pa odpor. Za snemanje pričevanj je vedno treba zagotoviti varno in zaupno okolje, v katerem pričevalci lahko delijo zgodbe iz svojega življenja, ki so mnogokrat zelo osebne, in pri tem ohranijo osebno dostojanstvo.⁸ To se je pokazalo tudi pri mojih pričevalcih, saj je razmišljanje o socializmu pri nas pogosto vrednostno ali politično pogojeno.⁹ Prav različne vrednote ali politična stališča pa so lahko težava tako za tistega, ki pripoveduje, ker ne bo čutil, da lahko zaupa, kot za tistega, ki posluša, ker je njegova sposobnost poslušanja lahko omejena.¹⁰ Moja raziskava je že od vsega začetka predvidevala, da obstajajo različni spomini na socializem, in želela sem jih zajeti čim več. Zato sem bila pripravljena na take situacije, ki pa so kljub temu sprožile določena vprašanja o odnosu med pričevalci in mano kot raziskovalko. Iz izkušenj snemanja v lokalnem okolju, ki je tudi zajeto v raziskavo, vem, da sem imela v določenih primerih občutek, da me potencialni pričevalci niso videli le kot raziskovalko, ampak so me ocenjevali tudi na osnovi družinske pozicije v skupnosti in njene zgodovine.¹¹ V lokalnem okolju se

pomagal kontaktirati nekdanje kolege in znance. Gl. Miroslav Vaněk: *Those Who Prevailed and Those Who Were Replaced. Interviewing on Both Sides of a Conflict*. V: *The Oxford Handbook of Oral History*. Oxford 2011, str. 45.

⁸ Snemanje in uporaba pričevanj sta zaradi informacij, ki jih pričevalci zaupajo v pogovoru, močno povezana z odgovornostjo in etičnostjo raziskovalca. Pri tem je eno od pomembnejših vprašanj ohranjanje pričevalčeve zasebnosti in dobrega imena. Gl. Ramšak, *Portret glasov*, str. 126-150.

⁹ Tematska raziskava o (ne)spreminjanju pogledov na preteklost v okviru projekta Slovensko javno mnenje je med drugim pokazala, da je opredeljevanje do partizanstva in domobranstva pomembna sestavina nazorskega ali političnega opredeljevanja. Gl. Niko Toš: *Ne-spreminjanje pogledov na preteklost*. Mnenja o akterjih medvojnih dogajanj (partizani - domobranci) in razmerah v obdobju 1945-1990. Ljubljana 2007, str. 10-11. Dostopno na: http://www.cjm.si/sites/cjm.si/files/file/e-dokumenti/Pogledi_na_preteklost_porocilo_februar_2007.pdf, 25. 11. 2014. Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij je podatke o razumevanju preteklosti zbiral tudi v naslednjih letih. Longitudinalna raziskava, kjer so vidne primerjave v opredeljevanju do preteklosti po posameznih letih, je bila predstavljena na okrogli mizi Raziskovanje slovenskega javnega mnenja v zgodovinske perspektive (1966-2014), ki je potekala 4. 11. 2014 na Inštitutu za novejšo zgodovino. Tudi v drugih državah nekdanjega vzhodnega bloka se pojavljajo različni pogledi na preteklost, ki pa so pogojeni s pričevalčevo zgodovinsko izkušnjo. Za primerjavo med Hrvaško in Poljsko gl. Czerwiński, *Breme (post) komunizma*, str. 60-76.

¹⁰ S tako izkušnjo se sreča marsikateri raziskovalec. Odprto jo je opisala Mirjam Milharčič Hladnik, ki je naletela na težavo, ko je raziskovala migrantske izkušnje slovenskih migrantk v Združenih državah Amerike. Gl. Mirjam Milharčič Hladnik: *Avto/biografičnost narativnosti : metodološko teoretični pristopi v raziskovanju migracijskih izkušenj*. V: *Dve domovini*, 2007, št. 26, str. 36.

¹¹ Nekoliko se terenskega dela v rodnem okolju ter »insiderskih« in »outsiderskih« intervjujev dotakne Vida Rožac Darovec v prispevku o metodoloških problemih ustne zgodovine. Govori o tem, da

pri ljudeh pojavlja tudi strah, da ne bi njihove zgodbe nepovabljeni poslušali drugi člani skupnosti. Tisti ljudje, ki me ne poznajo, me, nasprotno, identificirajo bolj s poklicem, ki ga opravljam, ter pogosto z institucijo, kjer sem zaposlena. Menim, da je socializem obdobje, ki je ne samo močno prisotno v spominu, ampak med drugim vpliva na pozicioniranje v današnjem času, zato sem najprej morala pridobiti sogovornikovo zaupanje, pričevalci pa so iskali tudi občutek varnosti, da so lahko povedali svojo zgodbo in izrazili svoje mnenje.¹² Vsekakor so vsi, ki so pristali na snemanje pričevanja, želeli sodelovati in deliti svojo osebno izkušnjo, oziroma so verjeli, da lahko povedo nekaj uporabnega, torej so pozitivno ocenili namen raziskave.

Večina pogovorov je bila posneta s posameznimi pričevalci. Nekateri so želeli, da je pri snemanju prisoten mož ali žena oziroma kak drugi družinski član, pri nekaterih pa je bila to oseba, ki je pomagala pri dogovarjanju za snemanje. Vse to seveda vpliva na dinamiko pričevanja. Ugotovim lahko, da osebe, ki so bile prisotne, niso vplivale na način, da določene teme niso bile obdelane, večkrat so celo pomagale pri poteku pogovora s tem da so pričevalca spomnile na določene dogodke. V nekaterih primerih so bile bolj za oporo, drugič so bile prisotne zaradi lastnega zanimanja. Poskusila sem snemati tudi manjše skupine pričevalcev, vendar se je izkazalo, da je v taki situaciji skoraj nemogoče zajeti posameznikovo zgodbo. Ta pričevanja imajo posebno dinamiko, sodelujoči se po eni strani spodbujajo pri spominjanju, a pogovor lahko hitro zaide v debato. Lahko se tudi zgodi, da eden od pričevalcev prevzame pobudo in njegova zgodba dominira.

Same naracije imajo na splošno več značilnosti, lahko izražajo časovno kontinuitetnost, odnos do drugih in premislek o sebi.¹³ Opazila sem, da je bilo nekaterim mojim sogovornikom lažje povedati povezano pripoved o sebi, drugim težje, ali pa niso bili pripravljeni pripovedovati v taki obliki. Nekateri so celo izrazili željo, da bi jih usmerjala z vprašanji, oni pa bi le odgovarjali. Včasih so bili dogodki v zgodbah povezani, drugič so se pričevalci spominjali posameznih prigod, smešnih ali žalostnih. Mogoče so jih že velikokrat obnovili in podoživeli v interakcijah z drugimi, mogoče so se jim utrile kot odziv na refleksijo, ki jo je spodbudil pogovor z mano. Pri nekaterih je bila zgodba bolj linearna, drugi so preskakovali, se znova vračali v zgodnejša obdobja ter potem spet naprej ali v sedanost. Nekateri so se na snemanje pripravili, si celo zapisali oporne točke, drugi so bili nepripravljeni, toda lahko sklepam, da so vsi razmišljali o njem. Z vsemi, ki so pokazali pripravljenost za pogovor, sem se predhodno dogovorila za termin snemanja, jim na kratko opisala svojo raziskavo ter z vsem tem nehote usmerila v razmislek.

je bila sprejeta kot pripadnica skupnosti in na ta način so ji bile posredovane tudi zgodbe. Gl. Vida Rožac Darovec: Metodološki in teoretični problemi ustne zgodovine. V: *Acta Histriae*, 2006, št. 2, str. 457.

¹² Za primerjavo je zanimiva izkušnja ameriških ustnih zgodovinarjev, ki izziv vidijo v etničnem oziroma rasnem ozadju. Tako na primer starejši Afroameričani ne bodo enako odkrito govorili, če intervju snema belec ali Afroameričan. Gl. Mary Kay Quinlan: *The Dynamics of Interviewing*. V: *The Oxford Handbook of Oral History*. Oxford 2011, str. 32-33. V Sloveniji so obdobja druge svetovne vojne, socializma, osamosvojitve in tranzicije tista, ki še vedno povzročajo čustvene odzive.

¹³ Abrams, *Oral History Theory*, str. 38.

Pričevanja so trajala povprečno uro in pol, samo srečanje pa tudi do štiri ure. Sem štejem pogovor pred začetkom snemanja, kjer sem večinoma na željo pričevalcev ponovno razložila namen raziskave in okvirni potek snemanja, predvsem pa se je po končanem snemanju vedno razvil obsežnejši dialog tako o življenju v socializmu kot tudi o drugih temah, kar sem skušala povzeti v terenskem dnevniku po koncu obiska. Velikokrat se je namreč zgodilo, da so se pričevalci takrat bolj sprostiti. Začeli so pripovedovati zgodbe iz svojega življenja, zame in za raziskavo zelo zanimive, za katere pa so med samim snemanjem presodili, da ne sodijo na posnetek ali v obravnavano temo. Težko je posplošiti, kaj so pričevalci izpostavljali v pogovorih med snemanjem in po njem. Med snemanjem so se bolj osredotočali na otroštvo, mladost ali službo. Izogibali so se določenim poglavjem osebnega življenja, na primer ustvarjanju družine. Nekateri so se izogibali tudi takim zadevam, kot je gradnja hiše ali nakup stanovanja, medtem ko so drugi odprto delili svoje življenjske izkušnje. Po končanem snemanju so omenjali medosebne odnose ali delitve med krajani, ali pa zelo osebne dogodke, povezane z njihovim življenjem ali ožjo družino. Nekateri so se enostavno spomnili dodatnih informacij, ki so jih pozabili povedati med snemanjem.

Življenje v socializmu, vpeto med individualne izkušnje in kolektivni spomin

V posnetih spominih na osebno in javno življenje, ki so obsegali otroštvo, mladost, odraslo dobo, preživljanje prostega časa, službo, članstvo v organizacijah, sodelovanje v javnem življenju lokalnega okolja ali služenje vojaškega roka, sem iskala značilnosti tako posameznih segmentov vsakdanjega življenja kot povezave med njimi. Iskala pa sem tudi strategije, ki so jih ljudje oblikovali za obvladovanje svojega vsakdana. A hkrati sem se spraševala, kaj mi pravzaprav množica pridobljenih podatkov pove o preteklosti. Metodološka vprašanja, s katerimi sem se srečevala pri vsebinski analizi pričevanj, bom skušala pojasniti v nadaljevanju. Opazila sem namreč, da podoba o življenju v socializmu ni utemeljena samo na individualnih izkušnjah posameznikov. Pričevalci v svojih naracijah izražajo odnos do tega obdobja v obliki mnenj, ocen ali stališč, s katerimi vrednotijo preteklost, razmišljajo o preteklosti ter o lastni poziciji v njej in obema pripisujejo določen pomen. Njihov odnos je pogosto odvisen od vpetosti v okolje ali pa od sedanjosti, na osnovi katere vrednotijo tudi preteklost.

Seveda je vsako spominjanje refleksija na osnovi izkušenj, toda pričevalci v naracijah ne opisujejo samo svojih življenjskih izkušenj, ampak jih pri tem tudi osmislijo.¹⁴ Iz njihovih zgodb se lahko na primer vidi, kateri dogodki so bili pomembni za oblikovanje njihove samopodobe ali pogleda na svet. Pri tem sem vedno znova naletela na omembo družine, še posebno pa njene usode med drugo svetovno vojno. Pričevalci, ki ne omenjajo družinske zgodovine ali prepričanja, so redki. Družina ni posredovala le spominov, ki si jih je vredno zapomniti, temveč tudi vrednote in tradicije, ali pa je celo sooblikovala odnos posameznika do političnega sistema. Poglejmo dva primera.

¹⁴ Prav tam, str. 40.

Gospod, ki se je rodil kmalu po koncu druge svetovne vojne, je v pogovoru govoril o priložnostih, ki jih je imel v življenju. Spominjal se je, da je obstajalo pomanjkanje, a hkrati je poročal o napredku. Ob koncu snemanja je nepričakovano dodal, da je duhovnik izdal očeta med drugo svetovno vojno, zato so ga poslali v taborišče. Oče je taborišče preživel, vendar družina zaradi dogodka ni nikoli več hodila v cerkev, je še dodal. Družina je sprejela povojni politični sistem kot legitimnega, iz gospodove zgodbe se vidi, da so se kljub temu zavedali pomanjkljivosti sistema, vendar so se jih naučili nadoknaditi. Na drugi strani pa je gospa, ki je bila rojena v zelo verni družini nekaj let pred začetkom vojne. Povedala je, da je družina med vojno nasprotovala komunizmu, trije strici so bili pri domobrancih in so bili ubiti v povojnih pobojih. Družina je po vojni občutila represivne ukrepe novega političnega sistema, tako mama kot oče sta bila zaprta, oče na večletnem prisilnem delu. Kljub temu je gospa končala učiteljske ter se uspešno zaposlila, toda vedno je čutila, da ni sprejeta, da sta njeni svobodi veroizpovedi in govora omejeni. Primerov, kot sta ta dva, je v zbranih pričevanjih več, včasih se celo zdi, kot da pričevalci niso živeli v isti državi. Mnogo pa je tudi takih, ki spadajo med obe skrajnosti. Tako je na primer pričevalka, katere starša sta bila med vojno na Rabu oziroma v Gonarsu, pripovedovala, kako mama zaradi dogodkov, ki jih je videla v Kozlarjevi gošči,¹⁵ ni želela več hoditi v cerkev, toda otrokom tega ni prepovedovala. Pričevalka je povedala, kako pomembno ji je bilo versko življenje, predvsem je rada pela na koru. Poročila se je v tako imenovano kulaško družino, ki je bila deležna povojnega šikaniranja, toda sama nima negativnega odnosa do socializma.

Pluralnost spominov, ki izvirajo iz različnih življenjskih izkušenj ter tudi različnih prepričanj posameznikov, lahko pove marsikaj tako o socializmu kot o političnem sistemu, kot o življenju v njem, toda včasih še bolj kot to kaže na sedanji odnos do preteklosti.¹⁶ Osamosvojitve Slovenije in tranzicija v demokratični sistem sta bila procesa, ki sta bila široko podprta s strani prebivalcev Slovenije. Tudi pričevalci, ki sem jih posnela, so osamosvojitve Slovenije ocenili kot pozitivno, spominjajo se evforije in optimizma, ki je spremljalo to obdobje. So pa vsi izrazili razočaranje nad trenutno gospodarsko in politično situacijo, nekateri so celo dodali, da bi se sedaj odločili drugače. Nezadovoljstvo so pripisali različnim vzrokom: politiki, korupciji, vključitvi v Evropsko unijo ter seveda samemu socializmu in njegovi »zapuščini«.¹⁷

¹⁵ Kozlarjeva gošča je gozdni predel barja na južnem obrobju Ljubljane. Ime je dobila po prvotnih lastnikih, plemiški družini Kozler. Med drugo svetovno vojno je bilo tu ubitih veliko civilistov, dogajanje pa povezujejo z organizacijo Črna roka oziroma s Francem Frakeljem.

¹⁶ Da je socialistična preteklost pravzaprav na novo iznajdena, opozarja Kuljić, ki pod tem razume tako nostalgijo kot diskurz o totalitarni preteklosti. Gl. Kuljić, *Kultura spominjanja*, str. 162-164. Prav tako Mitja Velikonja, ki se ukvarja z nostalgijo, izpostavlja, da le-ta več pove o nezadovoljstvu s sedanostjo in negotovo prihodnostjo, dejansko pa je utopija. Gl. Mitja Velikonja: *Titostalgija - študija nostalgije po Josipu Brozu*. Ljubljana 2008, str. 110-111.

¹⁷ Ta mnenja so podprta z različnimi javnimi diskurzi. Nina Vodopivec na primer pokaže, kako se spremenjeni delavski odnosi pripisujejo prehodu iz socializma v kapitalizem. Posameznikom, ki se ne prilagodijo in ne sprejmejo imperativa samoodgovornosti, se v javnih diskurzih pripisuje ujetost v pretekle vzorce oziroma se jih povezuje s socialističnim sistemom. Gl. Nina Vodopivec: *Samoodgovor-*

Tranzicija iz socializma v demokracijo je imela drugačen potek v Sloveniji kot v drugih vzhodnoevropskih državah, saj ni šlo za izrazito konfrontacijo med prebivalstvom in političnimi elitami, slednje so tudi po tranziciji ostale aktivne v javnem in političnem življenju.¹⁸ To in nikoli pravzaprav odkrito soočenje z odprtimi ali celo bolečimi poglavji iz preteklosti vedno znova omogoča, da medijski in politični diskurz odpirata vprašanja iz zgodovine, kot so revolucija, narodnoosvobodilni boj, domobranstvo, kolaboracija, poveljni poboji, vloga posameznikov znotraj različnih vej oblasti v socializmu.¹⁹ Zgodbe iz vojnega in poveljnega časa so boleče za mnoge pričevalce, tako tiste, ki so občutili okupatorjevo nasilje, kot tiste, ki so občutili nasilje, povzročeno s strani domačih oboroženih formacij, ali pa tiste, ki so občutili poveljne represivne ukrepe. O tem so mi pripovedovali pričevalci, ki so sami doživeli vojno, pa tudi pričevalci, ki so otroci ali celo vnuki medvojne generacije.

Zareza, ki jo je prinesla druga svetovna vojna, se mi zdi pomembna predvsem zato, ker vojna ni vplivala samo na tiste posameznike, ki so jo doživeli, temveč tudi na generacije za njimi.²⁰ Poveljna Jugoslavija je bila zgrajena na mitu junaškega narodnoosvobodilnega boja in marsikateri spomin, ki se ni skladal s to podobo, tudi če je šlo za žrtve okupatorjev, je bil potisnjen v ozadje. Predvsem pa je to veljalo za spomine tistih, ki so se borili na nasprotni strani, ki so bili žrtve represivnih ukrepov po koncu vojne, ter za spomine na žrtve poveljnih poveljev, ki so se lahko ohranjali le v zavetju privatnega, verske skupnosti ali v tako imenovani prepovedani literaturi. Da ima pri ohranjanju teh spominov veliko vlogo družina, je razumljivo, saj se zgodbe, ki se posredujejo preko družinske tradicije, pogosto oblikujejo v času sprememb ali stisk, še posebno, če so dogodki močno vplivali na oblikovanje družinske identitete.²¹ Vojna je gotovo bila tako obdobje, ki je vplivalo na vse, na tiste, ki so končali na zmagovalni strani, kot na tiste, ki so končali na poraženi strani. Za mnoge je bilo tako tudi obdobje po vojni. Nasilje med drugo svetovno vojno in po njej, ne glede na to, kdo ga je povzročil, je pustilo rane med prebivalstvom, ki so ostale žive

nost - paradigma sodobne modernizacije : izziv ali grožnja. V: Pomisli na jutri. O zgodovini (samo) odgovornosti. Ljubljana 2012, str. 223-225, 240.

¹⁸ Ana Kladnik: Iskanje novih raziskovalnih paradig in uporaba novih metodologij na primeru novih mest in naselij v Socialistični Sloveniji. V: Socijalizam na klupi: Jugoslavensko društvo očima nove postjugoslavenske humanistike. Pula-Zagreb 2013 (dalje Kladnik, Iskanje novih raziskovalnih paradig), str. 158.

¹⁹ Prim. Nina Vodopivec: Labirinti postsocializma. Socialni spomin tekstilnih delavk in delavcev. Ljubljana 2007 (dalje Vodopivec, Labirinti postsocializma), str. 10-12; Marta Verginella: Zgodovinopisna in politična raba pričevalca. V: Acta Histriae, 2012, št. 1-2 (dalje Verginella, Zgodovinopisna in politična raba pričevalca), str. 110-113; Kladnik, Iskanje novih raziskovalnih paradig, str. 157-159.

²⁰ Druga svetovna vojna je v Jugoslaviji korenito vplivala na spremembo vrednostnega sistema. Podoba narodnoosvobodilnega boja je bila po vojni idealizirana in interpretirana enoznačno. Borci so tvorili močno generacijsko skupnost in postali nosilci spominjanja, ki je bilo osnova za poveljno družbeno ureditev. Njihovi otroci, rojeni po vojni, so bili vzgajani v duhu antifašizma in izkušnje druge svetovne vojne. Doživeli so izgradnjo socializma, v katerem so mnogi videli prihodnost. Gl. Todor Kuljić: Sociologija generacije. Beograd 2009, str. 81-84.

²¹ Ruth Finnegan: Family Miths, Memories and Interviewing. V: The Oral History Reader. Second Edition. New York 2006, str. 178.

do danes. Kljub temu da pričevalci poudarjajo, da sami ne delajo razlik, ali da so se pomirili s preteklostjo, je bilo iz pogovorov opaziti, da se identificirajo s to ali ono oceno obdobja kot pripadniki ene skupine ali v opoziciji do druge. To je med drugim vidno v oznakah za te skupine, ki so še vedno čustveno obarvane: »tabeli«, »tardeči«, »farji«, »naši«, »njihovi« so najbolj pogoste, obstajajo pa tudi mnoge druge. Ne glede na to, kateri skupini so pripadali, je bilo mnogim sogovornikom pomembno, da mi povedo, kakšna je bila družinska pot v času vojne, kakšne so bile njihove izgube, travme ali dogodki, na katere so bili ponosni. Ne samo, ker je to zaznamovalo celo družino, ampak predvsem zato, ker so s tem razlagali tudi čas po vojni in položaj družine v povojni družbi. Izziv pri razumevanju zgodb pričevalcev nastane zaradi vpetosti različnih subjektivnih ali družinskih spominov v širši družbeni okvir, kar vpliva na posameznikovo spominjanje. Posebej vplivni so pri tem različni javni diskurzi, predvsem politični in medijski, v katerih je preteklost prekomerno prisotna, vsebine pa so pogosto prikazane poenostavljeno ali celo enostransko.²² Velikokrat lahko opazimo nerazumevanje ali celo nespoštovanje drugačnih življenjskih izkušenj. Tudi iz pričevanj je videti, da skupni spomini oblikujejo simbolni kapital, ki po eni strani povezuje enako misleče, hkrati pa še vedno ločuje skupine, ki jih povezujejo različni spomini. Zdi se celo, kot da pripadniki različnih skupin obeležujejo svoje dneve spomina ali se spominjajo svojih zmag in žrtev. Javni diskurzi utrjujejo njihovo prepričanje, ne glede na to, ali se z njimi strinjajo ali ne, ter s tem ohranjajo delitve.

Socializem je bil družbeni sistem, ki je imel jasno predpisano simboliko. A kljub temu in delitvam, ki sem jih navedla, pričevanja posameznikov kažejo, da so obstajali znotraj sistema, v vsakdanjem življenju ljudi, bolj kompleksni odnosi. Ljudje niso samo čakali, da bo socializma konec, ali se zadovoljili s pridobljenimi pravicami.²³ Družba, ki je bila med drugim zaznamovana s pomanjkanjem,²⁴ jih je po eni strani

²² V današnjih časih smo soočeni z neštetimi podobami, ki jih prinašajo mediji, filmi, internet in družabna omrežja, kar tudi vpliva na spominjanje. O socializmu v Sloveniji obstajajo različni javni diskurzi: poskrbel je za delo, napredek in enake možnosti; režim je bil totalitaren; navade, ki smo se jih naučili v socializmu, so odgovorne za gospodarsko krizo; socializem nudi alternativo za rešitev gospodarske krize. Vse te podobe lahko služijo za podporo individualnim ali družinskim spominom. Po drugi strani Marta Verginella opaza, da so v Sloveniji pričevalci v dobrem desetletju pridobili na veljavi, predvsem pri poskusih demokratizacije pogleda na slovensko novejšo zgodovino, vendar hkrati opozarja na njihovo politično rabo. Kot pravi, novo zanimanje za ustne vire ni izviralo iz zgodovinopisja, kjer so do konca devetdesetih let veljali za bolj ali manj nezanesljive, ampak iz medijev, kjer so pričevanja lahko dobila moč dokumentarnega dokaza. Njihova rabo problematizira, ker so se mediji prvenstveno ukvarjali s tragičnimi platmi slovenske zgodovine, ki so bile hkrati politično močno zaznamovane. Gl. Verginella, *Zgodovinopisna in politična raba pričevalca*, str. 110-113.

²³ Alexei Yurchak zavrača binarni koncept dobro - slabo in pokaže, kako so se ljudje v vsakdanjiku prilagodili uradni politiki. Veliko ljudi je odkrito podpiralo osnovne socialistične vrednote, čeprav so v vsakdanjih praksah rutinsko kršili veliko pravil, ki jih je postavil ta politični sistem. Pri tem pokaže, kako zadnja sovjetska generacija ni enostavno zavračala ideologije oziroma jo izrabljala za napredovanje, ampak je uporabila kreativne prakse, da bi dala ideologiji pomen v okviru svojih vrednot. Yurchak zaključuje, da je bila zato perestrojka le javna manifestacija sprememb, ki so se po tiho že uveljavile znotraj sistema. Gl. Alexei Yurchak: *Soviet Hegemony of Form. Everything Was Forever, Until It Was No More*. V: *Comparative Studies in Society and History*, 2003, št. 3, str. 480-510.

²⁴ Vprašanje pomanjkanja v socialističnih družbah je podvrženo možnosti posploševanja. Tatjana

prisilila, da so se temu prilagodili, po drugi strani pa so si tudi sami želeli izboljšati življenjske pogoje, kar je popolnoma človeška lastnost. Ob koncu socializma so se posamezniki morali soočiti s svojimi spomini in se prilagoditi na nove življenjske pogoje. Iskanje možnosti v novi politični in gospodarski ureditvi, varovanje ugleda, da bo skladen z novo ureditvijo, izboljšanje možnosti za prihodnost so dejavniki, ki potencialno lahko vplivajo na spremembo pogleda na preteklost ali celo na njeno redefiniranje.²⁵ Pri tem obstaja možnost za nastanek novih mitov o preteklosti, ali pa le-ta postane sredstvo za obračunavanje. Tako so se nekateri pričevalci osredotočili na poudarjanje možnosti, ki jih je prinesel socializem: službe so bile zagotovljene, stanovanja dostopnejša, mogoče je bilo zgraditi hiše. A kljub temu je iz njihovih zgodb razbrati, da je bilo za to potrebno tudi odrekanje, trdo delo, ter da je bilo pomanjkanje še vedno prisotno. Drugi so, nasprotno, izrazito poudarjali pomanjkanje in se izogibali zgodbam o tem, kako so rešili stanovanjsko vprašanje, dobili službo ali marsikatero druge dobrine. Informacije, ki sem jih dobila, so v obeh primerih mogoče celo podobne, poudarki pa močno različni. Skleпам, da se nekdo, ki želi poudariti prevladujoče pozitivno podobo o socializmu, ne bo spuščal v razlago negativno vrednotenih pojavov, prav tako kot bo nekdo, ki želi poudariti prevladujoče negativno podobo, izpuščal pozitivne vidike življenja v socializmu. Seveda moramo razumeti, da si je nekdo, ki je občutil represivne ukrepe v prvem desetletju po drugi

Thelen je tako opozorila na teoretične pomanjkljivosti široko razširjene interpretacije, da so bile socialistične ekonomije utemeljene s pomanjkanjem. Gl. Tatjana Thelen: *Shortage, Fuzzy Property and Other Dead Ends in the Anthropological Analysis of (Post)socialism*. V: *Critique of Anthropology*, 2011, št. 1, str. 43-61. Ksenja Vidmar Horvat pa opozori na spomine na potrošništvo v času socializma, ki vplivajo na konstrukcijo pomena potrošništva v postsocializmu. Jugoslaviji zaradi odprtosti na zahod pripiše posebno mesto znotraj vzhodnega bloka, a pokaže tudi na antagonističen odnos med jugoslovansko potrošniško družbo in socialističnimi političnimi strukturami. Država je z omejitvenimi ukrepi vdrla v zasebnost državljanov, ki so bili kot povračilo hkrati lojalni in nelojalni, ne nujno zaradi političnega prepričanja, ampak ker so se obnašali kot pragmatični potrošniki, ki želijo najprej zadostiti svojim potrebam. Gl. Ksenja Vidmar Horvat: *Memory, Citizenship, and Consumer Culture in Post-socialist Europe*. V: *A Companion to the Anthropology of Europe*. Oxford-Chichester-Malden 2012, str. 145-162. Razumeti moramo, da so bile ekonomske razmere v Jugoslaviji v različnih obdobjih zelo različne. Izrazito pomanjkanje je bilo prisotno predvsem v prvem desetletju po drugi svetovni vojni, zlasti od 60. let pa se je razvijalo tudi potrošništvo. V moji raziskavi me ne zanima toliko pomanjkanje raznih potrošniških ali tudi »luksuznih« dobrin, temveč pomanjkanje osnovnih življenjskih potrebščin, na primer stanovanj ali gradbenega materiala, in kako je tako pomanjkanje vplivalo na strategije ljudi.

²⁵ Kuljić trdi, da se v »antikomunističnem režimu spominjanja«, kot ga sam imenuje, spreminjajo prioritete in vrednote ter s tem poudarki v osebnih zgodbah. Gl. Kuljić, *Kultura spominjanja*, str. 81-82. Zanimiv je tudi praktičen primer dinamičnega odnosa med nacionalnim mitom in posameznikovim spominom, ki ga je pokazal Alistair Thomson na primeru zgodbe vojaka iz prve svetovne vojne. Od začetnega odpora do spominjanja, ker se vojakova izkušnja ni mogla enačiti z mitom junaštva, se je njegov odnos s časom redefiniral, saj se je spremenilo javno razumevanje travmatičnih vojnih izkušenj. Nekdanje tabu teme so postale sprejemljive, zato se je lahko pomiril s svojo preteklostjo in celo postal aktiven posrednik spominov. Toda avtor na koncu opozori, da so kljub novi javni podobi združene avstralsko-novozelandske vojske (Anzac), ki se je izoblikovala po izkušnji druge svetovne vojne, predvsem pa po izkušnji iz Vietnama, nekateri segmenti njegovega spomina še vedno prezrti. Gl. Alistair Thomson: *Anzac Memories. Putting Popular Memory Theory into Practice in Australia*. V: *The Oral History Reader*. Second Edition. New York 2006, str. 244-254.

svetovni vojni, kot so poveljni poboji ali nacionalizacija, oziroma doživel kratenje svobode govora ali veroizpovedi, drugače izoblikoval podobo o socializmu kot nekdo, za katerega je socializem enostavno pomenil boljše življenjske pogoje, pridobitev socialnih pravic ali možnosti za napredovanje na socialni lestvici. Pri tem je vidno, da mnogi pričevalci svojo naracijo oblikujejo okoli posameznih dejstev, da še bolj poudarijo njen pomen.²⁶

Čas gospodarske krize in širšega družbenega nezadovoljstva, v katerem sem začela snemati pričevanja, je prav tako vplival na spomine. S krizo in propadom nekdanjih uspešnih podjetij se pojavlja vprašanje vzrokov za neuspeh poosamosvojitvene gospodarske politike. Iz pričevanj sem videla, da mnogi krivce za korupcijo in neuspeh iščejo v socializmu, ki naj bi po njihovem mnenju tako obnašanje spodbujal, mnogi pa v njem vidijo sistem, ki je omogočal varnost in stabilnost brez razlik med ljudmi.²⁷ Pri pričevalcih je močno izražena primerjava z minulimi časi, predvsem kar zadeva zaposlitvene možnosti, ki so jih imeli, medtem ko omenjajo, da se njihovi otroci ali vnuki borijo za zaposlitve, ali pa se spominjajo medosebnih odnosov, ki naj bi bili včasih bolj pristni. Po drugi strani niso redki tisti, ki v socializmu ali domnevnem ohranjanju starih praks vidijo krivca za nastalo gospodarsko krizo; ali pa vidijo kontinuiteto nekdanjih elit v politiki. Pogosto ti pričevalci še vedno iščejo zadoščenje za pretekle krivice ali pa so izrazito nezadovoljni z razvojem Slovenije po osamosvojitvi.

Vrnimo se k pričevanjema, omenjenima na začetku. Pričevalka je izvor nepravčnosti, ki so jih doživeli ona sama, njena družina ali drugi iz njenega kroga, videla v komunizmu, Jugoslavijo je primerjala s Sovjetsko zvezo, se spominjala, da so jih že med vojno v šoli učili, kaj bo prinesel komunizem, ter poveljno usodo družine videla v njeni protikomunistični usmerjenosti. Bolj se je ustavljala pri tistih odlomkih iz svojega življenja, ki so podpirali to njeno pripoved, kot v veselih dogodkih. S situacijo, v kateri je danes Slovenija, ni zadovoljna, povezuje pa jo z vplivi nekdanjih političnih elit oziroma ostanki nekdanjega političnega sistema. Pričevalec se je, prav nasprotno, spominjal pretežno pozitivnih strani svojega življenja v socializmu, ki so bile podkrepljene z mnogimi anekdotami, od otroških vragolij do služenja vojaškega roka, službe, članstva v delavskem svetu ali krajevni skupnosti. Tudi on ni zadovoljen s trenutno gospodarsko in politično situacijo, vendar pri tem poudarja, da je bilo včasih bolje, in omenja težko situacijo, v kateri so njegovi otroci. Ne glede na to, da sta pričevalca podala popolnoma nasprotni podobi o življenju v socializmu, obe naraciji lepo ponazarjata prepletanje individualnih izkušenj, družinske zgodovine ter vpetosti v današnji prostor in čas.

²⁶ Abrams, *Oral History Theory*, str. 47.

²⁷ Vodopivec, ki je iskala pogled delavcev tekstilne industrije na socializem, kako doživljajo sedanje življenjsko okolje ter iščejo svoj položaj v tem okolju, kjer se zaradi postopnega propadanja tekstilne industrije v Sloveniji, spremembe odnosa do delavstva in težav pri prilagajanju na nove razmere v gospodarstvu spreminja njihov socialni položaj, je na primer ugotovila, da spremembe v delovnem okolju niso bile posledica samo družbenih sprememb, temveč sprememb v modelu produkcije na globalnem nivoju. Gl. Vodopivec, *Labirinti postsocializma*, str. 16-17, 47-56, 115-144.

Kaj lahko povejo individualne izkušnje

Individualne izkušnje in zgodbe, s katerimi se le-te prenašajo skozi generacije, so del življenja. Prav vsi z njimi podoživljamo pretekle dogodke, ustvarjamo zgodovino, naj bo osebna, družinska ali širša družbena, jih delimo z drugimi in povratno sprejemamo zgodbe drugih. Na ta način razmišljamo o sebi ter utrjujemo svojo pozicijo v času in prostoru. Že pri zasnovi raziskave sem se trudila, da bo struktura pričevalcev geografsko in demografsko zelo raznolika. In taki so se pokazali tudi do sedaj zbrani spomini raznoliki. Nekateri pričevalci socializem v celoti obsojajo kot totalitarni sistem, drugi nanj gledajo z nostalgijo, večina pa svojo resnico išče nekje med obema poloma. Toda tega ne moremo razumeti kot iskanje dobrega in slabega, ampak predvsem kot pričevalčevo osmišljanje svoje zgodbe, ki ne izhaja le iz individualnih izkušenj, ampak pogosto z današnje pozicije. Mnogi avtorji, ki se ukvarjajo z ustnimi viri, se posvečajo vprašanjem, kako in zakaj se preteklost aktivira, uporablja, ohranja, posreduje in tudi potvarja. Pri tem ugotavljajo, da posameznikov pogled na preteklost ni odvisen samo od direktnih življenjskih izkušenj, ampak od mnogih drugih dejavnikov: od okolja, starosti, generacijskega okvira, izobrazbe, etnične pa tudi kulturne in politične pripadnosti ali trenutnih življenjskih okoliščin. Prav trenutne življenjske okoliščine pričevalcev, predvsem ekonomske, se v moji raziskavi zaenkrat kažejo kot pomemben dejavnik, a mogoče še bolj posredovani družinski spomini, ki vplivajo na oblikovanje posameznikovih spominov na življenje v socializmu. Socializem v njihovih spominih ni samo obdobje, ki je minilo, ampak do njega zavzemajo stališče. Bolj kot formalna izobrazba pa je pomembno, katerim informacijam pričevalci zaupajo in verjamejo, od kod jih dobivajo ter kakšna prepričanja imajo. Pluralnost spominov zato najprej razumem kot posledico različnih individualnih izkušenj, vendar tudi zgodovinskih izkušenj širše družine, ki se v obliki spominov posredujejo preko generacij in vplivajo na vrednote pričevalcev ter na njihov pogled na svet. Razumem pa jo tudi kot posledico današnjih interpretacij preteklosti, saj o tem obdobju naše zgodovine v javnih diskurzih obstajajo različne podobe ali konceptualizacije. Še posebej zato, ker so ocene o preteklosti pogosto prisotne v medijskem in političnem diskurzu.

Izhajajoč iz teh razmišljanj lahko seveda upravičeno sklepamo, da s pričevanji ni mogoče dobiti odslikave resnične podobe življenja v socializmu, temveč podobo, na katero so vplivali čas, ki je pretekel od njegovega konca, ter kasnejše izkušnje posameznikov. Zato je znanstvena obdelava ustnih virov toliko bolj pomembna za kritični pogled ne samo na vsakdanje življenje, ampak tudi na družbene strukture nekdanjega političnega sistema. Enopartijski politični sistem je bil nedemokratičen in je kot tak prinesel kršenje človekovih pravic, omejevanje svobode govora in izražanja prepričanja. Toda njegova narava se je skozi desetletja spreminjala, menjavala so se obdobja pritiskov in popuščanj. Hkrati je prinesel tudi določen napredek, mnogim izboljšanje življenjskega standarda, zagotovljeno delovno mesto, socialne pravice ali možnosti za izobraževanje. Jasno je, da imajo pričevalci vsak svoje spomine, ki se ne ujemajo vedno s splošno zgodovinsko oceno obdobja, kajti imajo različne življenjske

izkušnje, na katere poleg tega vplivajo vsi prej omenjeni dejavniki. Toda pritegnila me je prav ta raznolikost osebnih pogledov na preteklost, saj se v njih odražajo motivacije in strategije, ki so jih posamezniki uporabljali za obvladovanje svojega sveta in izboljšanje življenjskih pogojev. Individualne izkušnje vidim kot pomembno gradivo za razumevanje družbenih procesov in socialnih pozicioniranj posameznikov v socializmu in postsocializmu, ki lahko osvetlijo in pojasnijo kompleksno realnost vsakdanjega življenja.

Jelka Piškurić

METHODOLOGICAL CHALLENGES OF IMPLEMENTING ORAL SOURCES IN THE
RESEARCH OF EVERYDAY LIFE IN SOCIALISM

S U M M A R Y

In her contribution the author presents certain specific methodological challenges she encountered during her research of everyday life in socialism. Since the research is dedicated to the outlook on everyday life in socialism from the perspective of the people who lived in that period, oral sources were chosen as the main research source. These sources have specific characteristics and features. The author describes especially those factors that influence recollection and which she identified as relevant for the understanding of the research into everyday life in socialism as well as for the analysis of the collected testimonies. She encountered these factors during her fieldwork as well as during the processing and analysis of the testimonies.

First of all, the contribution focuses on the selection of the method of approach, the recording of testimonies, and factors which influenced the collaboration with witnesses and dynamics of testimonies. The author describes her fieldwork experience and the way of establishing a relationship with the witnesses. The content analysis is dedicated to the questions of the image of the past as conveyed by the witnesses and the possibility of employing this image in historical research. It is clear that each of the witnesses have their own memories, as their individual experiences differ. Some witnesses condemn socialism as an entirely totalitarian system, others remember it with nostalgia, yet the majority is of the opinion that the truth lies somewhere between both extremes. We should not understand this as a search for good or evil, but rather as the witnesses' attempts to assign meaning to their stories, stemming also from their life in the post-socialist society. The analysis of testimonies, collected to date, reveals that the memories of the witnesses and their deliberations about life in socialism have not only been impacted by direct experience but also by their original environment, the historical experience of their families, the period of economic crisis and social discontent during which the recordings were made, or integration into the wider social context where different public discourses play an important role as well.

The very diversity of outlooks on the past and their scientific analysis are necessary to understand the motivations and strategies employed by individuals to control their world and improve the living conditions. Socialism as a one-party system was non-democratic and characterised by the violation of human rights as well as by the limited freedom of speech and expression of beliefs. The circumstances during the individual periods varied extensively, with alternating intervals of pressure and appeasement. Socialism also brought about a certain progress and improved living standard for many people, guaranteed employment, social rights and educational opportunities. Individual experience represents an important material for the understanding of social processes and social positioning of individuals in socialism as well as in post-socialism.

Literatura

- Abrams, Lynn. *Oral History Theory*. London, New York 2010.
- Czerwiński, Maciej. Breme (post)komunizma: Hrvatski i poljski kulturni kodevi. V: Kolanović, Maša (ur.). *Komparativni postsocializam: Slavenska izkustva*. Zagreb 2013, str. 47-80.
- Fikfak, Jurij. Direktorji med socializmom in kapitalizmom. V: Fikfak, Jurij, Prinčič, Jože (ur.): *Biti direktor v času socializma: Med idejami in praksami*. Ljubljana 2008, str. 9-20.
- Kladnik, Ana. Iskanje novih raziskovalnih paradig in uporaba novih metodologij na primeru novih mest in naselij v Socialistični Sloveniji. V: Duraković, Lada, Matošević, Andrea (ur.). *Socijalizam na klupi: Jugoslavensko društvo očima nove postjugoslavenske humanistike*. Pula, Zagreb 2013, str. 153-176.
- Kuljić, Todor. *Kultura spominjanja: Teoretske razlage uporabe preteklosti*. Ljubljana 2012.
- Kuljić, Todor. *Sociologija generacije*. Beograd 2009.
- Milharčič Hladnik, Mirjam. Avto/biografičnost narativnosti: metodološko teoretični pristopi v raziskovanju migracijskih izkušenj. V: *Dve domovini: razprave o izseljenstvu*, 2007, št. 26, str. 31-46.
- Perks, Robert, Thomson, Alistair (ur.). *The Oral History Reader: Second Edition*. New York 2006.
- Portelli, Alessandro. *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*. Albany 1991.
- Ramšak, Mojca. *Portret glasov: Raziskave življenjskih zgodb v etnologiji - na primeru koroških Slovencev*. Ljubljana 2003.
- Ritchie, Donald A. (ur.). *The Oxford Handbook of Oral History*. Oxford 2011.
- Rožac Darovec, Vida. Metodološki in teoretični problemi ustne zgodovine. V: *Acta Histriae*, 14, 2006, št. 2, str. 447-467.
- Thelen, Tatjana. Shortage, Fuzzy Property and Other Dead Ends in the Anthropological Analysis of (Post)socialism. V: *Critique of Anthropology*, 31, 2011, št. 1, str. 43-61.
- Toš, Niko. Ne-spreminjanje pogledov na preteklost: mnenja o akterjih medvojnih dogajanj (partizani - domobranci) in razmerah v obdobju 1945-1990. Ljubljana 2007. Dostopno na: http://www.cjm.si/sites/cjm.si/files/file/e-dokumenti/Pogledi_na_preteklost_porocilo_februar_2007.pdf, 25. 11. 2014.
- Velikonja, Mitja. *Titostalgija - študija nostalgije po Josipu Brozu*. Ljubljana 2008.
- Verginella, Marta. Zgodovinopisna in politična raba pričevalca. V: *Acta Histriae*, 2012, št. 1-2, str. 107-120.
- Vidmar Horvat, Ksenja. Memory, Citizenship, and Consumer Culture in Postsocialist Europe. V: Kockel, Ullrich, Nic Craith, Máiréad, Frykman, Jonas (ur.). *A Companion to the Anthropology of Europe*. Oxford, Chichester, Malden 2012, str. 145-162.
- Vodopivec, Nina. *Labirinti postsocializma: socialni spomin tekstilnih delavk in delavcev*. Ljubljana 2007.
- Vodopivec, Nina. Samoodgovornost - paradigma sodobne modernizacije: izziv ali grožnja. V: Andrej Studen (ur.). *Pomisli na jutri: O zgodovini (samo)odgovornosti*. Ljubljana 2012, str. 223-246.
- Vogrinc, Janez. *Kvalitativno raziskovanje na pedagoškem področju*. Ljubljana 2008.
- Yurchak, Alexei. Soviet Hegemony of Form: Everything Was Forever, Until It Was No More. V: *Comparative Studies in Society and History*, 45, 2003, št. 3, str. 480-510.